

Boda Mihály

Az akarattól a tettig: a parancsteljesítés erkölcsi szerkezete

DOI 10.17047/HADTUD.2016.26.3-4.16

Tanulmányomban a katonai vezetés egy olyan összetevőjére hívom fel a figyelmet, amely eddig még nem került a katonai vezetésről való gondolkodás fókuszába. Ez a jelenség a katonai parancs teljesítésének az az indoka, hogy a parancs segítséget nyújt a katonáknak az ő speciális katonai indokainak való megfelelésben. Ezzel összhangban a katonai parancs teljesítésének indoka összetett szerkezettel rendelkező jelenség, amelynek legalább három része van. Ezek, hogy a parancs segítséget nyújt a parancs címzettjének az ő indokainak való megfelelésben; hogy parancsot a megfelelő katonai rendfokozattal és beosztással rendelkező személy adja ki; illetve hogy a megfelelő rendfokozatot és beosztást a parancsot kiadó személy becsülete okán nyerte el, vagy a megfelelő rendfokozat és beosztás hiányában a parancsot a becsülettel rendelkező személy adhatja ki. A parancsteljesítés indokainak ez a három része csak az elméleti vizsgálódás során kezelhető külön-külön, a parancsteljesítés életszerű leírásában egységet alkotnak.

Az idősebb Helmuth von Moltke szerint „[t]ekintélyelo felülről és engedelmesség alulról, egyszóval fegyelem, ez a hadsereg lelke. Csak a fegyelem teszi a hadsereget azzá, aminek lennie kell. A fegyelem nélküli hadsereg mindenestre költséges, a háborúban nem alkalmas, a békében pedig veszélyes intézmény.”¹ Talán nem járok messze Moltke passzusának helyes értelmezésétől, ha azt a parancsteljesítés elméleteként értelmezem. Az értelmezés szerint a katonának, erkölcsi szempontból, azért kell teljesítenie a parancsot, mert fegyelmezett, és a katona fegyelmezettsége abban áll, hogy engedelmeskedik a tekintéllyel rendelkező elöljárója által megkívántaknak. Moltke szerint így a katona parancsteljesítését erkölcsi szempontból a parancsot kiadó személy tekintélye indokolja.

Moltke elmélete azonban manapság nem teljesen állja meg a helyét, köszönhetően egyrészt a katonai állomány átalakulásának, másrészt pedig a vezetéselmélet, illetve a társadalomfilozófia eredményeinek. Írásomban a parancsteljesítés egy kortárs elméletének a bemutatására teszek kísérletet. A parancsteljesítés kortárs elméletének tárgyalása előtt, bevezetésként, kitérek a parancsok természetére.

1 Moltke, Helmuth von: Hadtudományi írások. (részletek) In Kocsis Bernáth (szerk.) Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból, Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1985. 366. o.

Bevezetés: a parancs mibenléte

A parancsok legalább négy fontos jellemzővel rendelkeznek, jelesül hogy akaratot fejeznek ki, hogy teljesítésük kötelező jellegű, hogy csak hierarchikus viszonyban értelmezhetők, illetve hogy teljesítésük erkölcsileg indokolt.

Amikor valaki megparancsol valamit, akkor azzal azt az akaratát fejezi ki, hogy mások miként viselkedjenek. A kifejezett akarat minden esetben a parancsadó saját akarata, holott nem feltétlenül a saját maga eredeti akarata. Eredeti a kifejezett akarat akkor, ha kizárólag a tények számbavételéből származik. Sok esetben azonban az akarat eredetileg valaki mástól származik, aki szintén kifejezte az akaratát és a parancsadó csak megismétli az eredeti parancsot.

A parancsadó a kifejezett akaraton kívül kifejez egy másik, összetett akaratot is. Az összetett akarat abból a két részakaratból áll, hogy a parancs címzettje ismerje fel a kifejezett akaratot, illetve hogy a címzett a parancsadó akarat-kifejezésének tényéből következtessen arra, hogy neki tenni kell valamit.² Ez egyrészt azt jelenti, hogy a parancs címzettjének nem mechanikusan, csupán a megszokás alapján kell végrehajtania azt, amit mondanak neki, hanem parancsként, azaz felismerve és figyelembe véve a parancsadónak a kifejezett akaratát. Ehhez hasonlóan a parancsadó sem foghatja fel a parancsadást a megszokáson alapuló mechanikus viszonyként, mivel a parancsadónak is úgy kell felfognia a parancs címzettjét, mint aki a parancsadó akarata miatt teljesíti a parancsot. Másrészt, a parancs címzettjének a kifejezett akaratot nem szabad úgy felfognia, mint a parancsadó személyes elvárását, amit ő a parancsadóhoz való személyes vagy egyéb viszonya alapján, például kedvességből vagy udvariasságból segít kielégíteni; hanem a parancs címzettjének az akarat-kifejezést a parancsoló személyes vágyaitól és elvárásaitól független, személytelen előírás-ként kell értelmeznie, amelynek a kiadója (és adott esetben az eredete is) mindazonáltal a parancsadó.

A személyes elvárásokkal szemben ugyanis a parancssal kifejezett akaratot a parancs címzettjének kötelező teljesítenie. A parancsok kötelező jellege abban áll, hogy érvényességük nem függ attól, hogy a parancs címzettje mit gondol a parancsról. A parancsok ebből a szempontból ellentétesek az érvekkel. Az érvek arra vonatkozó akarat-kifejezések, hogy mit gondoljunk. A jó érvek kötelezővé teszik számunkra, hogy gondoljunk bizonyos gondolatokat. Az érvek érvényessége azonban függ attól, hogy mit gondolnak róluk azok a (racionális) személyek, akiknek a gondolkodására hatással lehetnek. Ha egy érv racionális értelemben véve nem meggyőző, akkor csökken az az ereje, vagy elveszti azt az erejét, hogy befolyásolja a gondolkodásunkat. Csak a racionális értelemben vett jó érvek alapján kötelező bizonyos dolgokat gondolnunk. A parancsok esetében azonban a racionális-morális értelemben vett rossz parancsot is kötelező teljesíteni (bár a morális tiltás némely esetben erősebb lehet, mint a parancs kötelező ereje, így mindent összevéve a parancsolt viselkedés nem indokolt), a parancsok ezért kötelező jellegűek.

2 Hart, Herbert L. A.: *Commands and Authoritative Legal Reasons*. In *Essays on Bentham*, Oxford, OUP, 1982. 252. o.

Az akarat nyelvi kifejeződése, a felszólító mondat, azonban nem feltétlenül parancsot fejez ki, hanem például tanácsot, kérést vagy könyörgést is kifejezhet. Tanácsot az adhat, akinek jobb rálátása van egy viselkedési helyzetre; kérést az fogalmazhat meg, akinek hiányzik valami, amit ő is el tudna érni; könyörgéssel pedig az élhet, akinek hiányzik valami olyan, amit ő maga nem tud elérni.³ A parancs és az akarat többi kifejezése között abban rejlik az alapvető különbség, hogy amíg a parancs teljesítésének kötelező jellege a parancs kiadásakor nem függ a parancs címzettjének a beleegyezésétől, addig a tanács, a kérés és a könyörgés kötelező jellege kisebb vagy nagyobb mértékben függ. Másként fogalmazva, amíg a parancsot kötelező teljesíteni, addig a tanácsot, a kérést és a könyörgést nem kötelező teljesíteni, hanem a tanácsot bölcs dolog megfogadni, a kérést előrelátó, udvarias vagy kedves dolog teljesíteni, a könyörgést pedig emberbaráti dolog teljesíteni.

A parancsok kötelező ereje azon a hierarchikus viszonyon alapszik, amelyben a parancsot kiadó személy és a parancs címzettje áll egymással. A hierarchikus viszony a fölé- és az alárendelt személy között áll fenn.

Legalább kétféle hierarchikus viszonyt lehet megkülönböztetni attól függően, hogy a hierarchia a fölé- és az alárendelt személy között erkölcsi szempontból megalapozott-e vagy sem. Így hierarchikus viszony áll fenn például az áldozatát fegyverrel fenyegető rabló és áldozata között, de a magasabb és az alacsonyabb rendfokozatú és beosztású katonák között is. Ezekben a viszonyokban a fölérendelt személy a rabló és a magasabb rendfokozatú és beosztású katona, az alárendelt személy pedig az áldozat és az alacsonyabb rendfokozatú és beosztású katona. Egy fontos különbség a rabló-áldozat és a magasabb és az alacsonyabb rendfokozatú és beosztású katona közötti hierarchiák között az, hogy amíg az áldozat és a rabló hierarchikus viszonya kizárólag a fizikai erő használatának adott lehetőségein alapszik, addig a katonai hierarchiának vannak olyan, nem vagy nem pusztán fizikai, hanem erkölcsi keretei, amelyek indokkal szolgálnak a fölérendelt személy parancsának teljesítésére. Amíg az áldozatnak az erőszaknak való kitettségéből (a fájdalomtól, a szenvedéséből vagy az életének elvesztéséből) származó ijedtségén túl egyáltalán nincs erkölcsi indoka arra, hogy teljesítse a rabló parancsát, addig az alárendelt katonának mindig⁴ van erkölcsi indoka arra, hogy teljesítse a fölérendelt katona parancsát.⁵

A kérdés az, hogy milyen erkölcsi keretben épül fel az a hierarchia, amelyben az alárendelt katonának végre kell hajtania a fölérendelt katona parancsát, hiszen ez az erkölcsi keret fog indokkal szolgálni az alárendelt katona számára, hogy teljesítse a

3 Hart, Herbert L. A.: A jog fogalma. Budapest, Osiris, 1995. 30–31. o.

4 Érdemes megjegyezni, hogy bár a parancsot erkölcsi szempontból mindig indokolt teljesíteni, azonban nem minden esetben indokolt „mindent összevéve” teljesíteni. Előfordulhat ugyanis, hogy a katona számára nem csupán a fölérendelt katona parancsa szolgál indokként, hanem például más erkölcsi, vagy morális indokok is. A rossz parancsok esetében legalább két indokot lehet megkülönböztetni, a parancsot (ami a katonai vagy államérdeket valósítaná meg), és a morális indokot (ami például védené a civileket) és ami a parancs nem teljesítését indokolja. Például egy háborúban a civilek (nemharcolók) ellen végrehajtott bombázás elősegíti a katonai cél megvalósítását, ám a civilek (nemharcolók) védelmére célzó morális indok éppen más módszerek keresését indokolja.

5 Vö.: Wolff, Robert Paul: The Conflict between Authority and Autonomy. In Joseph Raz (szerk.) Authority, Basil Blackwell, 1990. 20. o.

főlérendelt katona parancsát. A továbbiakban ezt a kérdést vizsgálom meg, először a parancsteljesítés hagyományos erkölcsi indokait számba véve, majd a parancsteljesítés indokainak egy kortárs erkölcsi keretét felvázolva.

A katonai parancsteljesítés hagyományos erkölcsi indokai

A rövidség kedvéért hívjuk a parancsteljesítés hagyományos erkölcsi elméletének azt az elképzelést, hogy a katonai parancsteljesítés indoka a parancsot kiadó személy tekintélye – azaz Moltke elképzelését! A tekintély sokoldalú erkölcsi jelenség, amelynek lényege az, hogy a tekintéllyel rendelkező személynek indokolt elvárni valamilyen cselekvést. Például, amennyiben megígérek valamit, akkor nem pusztán mások, hanem saját magam is elvárom magamtól, hogy betartsam az ígéretemet; vagy amennyiben szakértő vagyok egy kérdésben, akkor elvárom, hogy mások adjanak a véleményemre; vagy emberi méltósággal rendelkezve elvárom, hogy mások tiszteltben tartsák a privát szférámat; végül: a katonatiszteknek indokolt elvárniuk a beosztottaiktól, hogy a beosztottak végrehajtsák a parancsaikat.

A tekintélynek két nagy típusa van, valakinek saját magával szembeni indokolt elvárása, illetve valakinek valaki mással szembeni indokolt elvárása. A tekintély első típusába azok az elvárások tartoznak, amelyeknek az eredete az, hogy valaki elköteleződik valamilyen szabály követésére, például megígér valamit. Ebben az esetben az elköteleződés és az azt követő önmagával szembeni elvárás is a tekintély egy-egy folyamánya. A szigorú természeti és a kevésbé szigorú pszichológiai törvényektől megkülönböztetett társadalmi szabályok követése ugyanis csak a szabálykövető személy saját elköteleződése alapján lehetséges. Ez az elköteleződés pedig nem alapulhat teljesen az elköteleződő személy szeszélyén, mivel az önmagával szembeni elvárás formájában azáltal megjelenik a későbbiekben is, hogy a viselkedésének értékelése már nem csupán a szeszélyétől függ, hanem az adott szabály (ígéret) nézőpontjából való megítéléstől is.⁶

A tekintély második típusának legalább három fontosabb altípusát különböztethetjük meg: a *de jure*, a karizmatikus és a *de facto* tekintélyt.⁷ A *de jure* tekintély esetében a tekintély eredete valamilyen, a tekintély birtokosától független, felhatalmazó szabály, amely meghatározza, hogy ki rendelkezik tekintéllyel. *De jure* tekintéllyel rendelkeznek a valamilyen státusra kinevezett vagy megválasztott tisztviselők. A karizmatikus tekintély esetében a tekintély eredete a felhatalmazás valamilyen öngeneráló rendszere, például a kinyilatkoztatás vagy a sikeresség. Karizmatikus tekintéllyel rendelkeznek a vallásalapítók, azok a személyek, akiknek a minőségi

6 Winch, Peter: Authority. In Proceedings of the Aristotelian Society. Supplementary Volumes (32), 1958. 227–228. o.

7 Vö.: Peters, R. S.: Authority. In Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volumes (32), 1958. Megjegyzendő, hogy a karizmatikus tekintély típusát Peters Max Weber hasonló fogalmára alapozva dolgozza ki, és „AN authority”-nak nevezi, hangsúlyozva ezzel azt, hogy a karizmatikus tekintéllyel rendelkező személy tekintélyét nem szabályok határozzák meg, és így nem valamilyen szabályozáson nyugszik (nem „IN authority”), hanem egyéb módon magalapozott (lásd 214. o.). Az egyszerűbb szóhasználat végett azonban én a „karizmatikus tekintély” kifejezést használom, ám a Peters-i és nem a Weber-i értelemben.

munkássága komoly hatással van másokra, vagy a sikeres emberek. Végül, a *de facto* tekintély eredete az olyan természetes és nem művi viselkedés, például kijelentések megtétele, vagy a hangsúlyozás, amelyek alapján az azt látóknak és hallóknak a cselekvőről azt kell feltételezniük, hogy ő egy *de jure* vagy karizmatikus értelemben tekintéllyel rendelkező személy. A *de facto* tekintély egy példája az, amikor valaki egy másik személy viselkedésének csak a felszíni jellemzői alapján gondolja azt, hogy a kérdéses személy tekintéllyel rendelkezik.

A *de facto* tekintély nagyon hasonló a rabló korábban tárgyalt esetére. Kettejük helyzete azonban jelentősen különbözik, mivel amíg a *de facto* tekintély esetében természetes viselkedésről van szó, addig a rabló esetében mesterséges viselkedésről. Ennek a különbségnek köszönhető, hogy a *de facto* tekintély számára indokolt, hogy elvárásokkal tekintsen mások viselkedése felé, a rabló számára azonban nem. Így a tekintély mindhárom esetében igaz az, hogy a tekintéllyel rendelkező személy számára indokolt elvárásokkal rendelkezni mások viselkedését illetően. A *de jure* és a karizmatikus típusok esetében azonban az elvárások címzettjei számára is indokolt az elvárt módon cselekedni.

A másokkal szembeni elvárás értelmében vett tekintély mindhárom formája fellelhető az emberi élet legalább három területén. A tekintéllyel rendelkező személy így lehet a szakértő, akinek indokolt elhinni, amit mond; lehet az emberi méltósággal rendelkező személy, akivel szemben indokolt a viselkedés megfontolása; és végül lehet a parancsot kiadó személy, akinek az esetében indokolt végrehajtani azt, amit mond.⁸ A Moltke által hivatkozott tekintély a parancsot kiadó személy tekintélye, amelynek a katona parancsteljesítését illetően a fent ismertetett három formája van. A tekintély három formája közül ugyanakkor a *de facto* tekintélynek igen kevés jelentősége van az általam tárgyalt kérdést tekintve, mivel a *de facto* tekintély esetében a tekintéllyel szembesülő személyeknek nincs a tekintélyből származó indoka az elvárt viselkedésre. A tanulmány alapvető célja azonban éppen az, hogy megtaláljuk azokat az indokokat, amelyek indokolják a parancsteljesítést. A parancsteljesítés elméletei közül ezért a *de facto* tekintély tárgyalását az alábbiakban mellőzöm.

A katonai parancsteljesítés karizmatikus formája a becsületre építi a parancsteljesítés indoklását. A becsület a közösségi értékeknek és elvárásoknak való megfelelés,⁹ pontosabban a megfelelésért cserébe kapott elismerés, megbecsülés. A különböző közösségeknek különböző értékei és elvárásai vannak. A katonai közösségben például az egyik fontos érték a bátor viselkedés, így a bátor katonák becsülettel rendelkeznek. A „betyárközösségben” azonban a becsület, a betyárbecsület, nem (csak) a bátor viselkedéshez kapcsolódik, hanem a hallgatáshoz, azaz a társak el nem árulásához.

Becsülettel nem minden ember rendelkezik, és akik rendelkeznek vele, azok sem mindig, hanem azt meg lehet szerezni és el lehet veszteni. Becsületet szerezni valamilyen erőfeszítéssel járó és előre meg nem adott tevékenység-sorozattal lehet,

8 Vö.: Goodwin, Jean: Forms of Authority and Real Ad Verecundium. In Argumentation (12), 1998. 268–269. o.

9 Vö.: Perjés Géza: A katona becsülete. In Hadtörténelmi közlemények (116), 2003/1. 15–16. o. French, Peter A.: The Virtues of Vengeance. Lawrence, University Press of Kansas, 2001. 141–142. o. Olsthoorn, Peter: Military Ethics and Virtues. London and New York, Routledge, 2011. 13–14.

például a katonák esetében a bátor helytállással a csatákban vagy a kiképzés során. A korábban becsülettel rendelkező személy azzal tudja a becsületét elveszíteni, hogy már nem felel meg az elvárásoknak, vagy éppen hogy a korábbi tevékenységével ellentétesen viselkedik, azaz ha például a korábban bátor katona gyáván megfutmodik.

A becsülettel rendelkező személy tekintélyének a parancsteljesítés szempontjából megfelelő elismerése személyiségének pozitív értékelése (becsben tartása), csodálata és bálványozása.¹⁰

A tekintély másik, *de jure*, típusa a hivatásbeli (vagy közösségi) rang. A hivatásbeli rangot is meg lehet szerezni és el lehet veszteni. A rangot azzal lehet megszerezni, ha valaki megfelel egy hivatás előre megszabott elvárásainak, és ez alapján kinevezést nyer az adott rangra. Mivel a hivatások általában több olyan elvárás-típussal is rendelkeznek, amelyek hierarchikus viszonyban állnak egymással, ezért többféle hivatásbeli rang létezik, amelyek szintén hierarchiában állnak. A rang elvesztésének az oka az, hogy a korábban a ranggal rendelkező személy már nem felel meg a hivatás mércéjének.

A ranggal rendelkező személy esetében az elismerés nem a személyiségének, hanem a rangjának szól, és a parancsteljesítés tekintetében paradigmaticus formája az engedelmesség. A rang elismerése ugyanis elsősorban a hivatás vagy a közösség egy alacsonyabb rangú, másik tagjától várható. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a rang elismerése nem csupán a magasabb rangok elismerésére terjed ki, hanem az alacsonyabb rangok elismerését is magában foglalja. Ebben az esetben azonban az elismerés nem engedelmesség, hanem a rangot a hierarchiában a helyén kezelő tisztelet, amely az ellenkező elismerés hiányában is kijár.¹¹

A katonai parancsteljesítés két hagyományos indoka a katonai becsület és a katonai rendfokozat és beosztás. Az, hogy a parancsot kiadó személy katonai szempontból becsülettel rendelkezik (a történelemben a „Nagy” jelző a hadvezér neve előtt általában a becsületre utal, például Nagy Sándor nevében), indokolja a parancs címzettje számára a parancs teljesítését. Ehhez hasonlóan az, hogy a parancsot kiadó személy a katonai hivatás szempontjából ranggal rendelkezik (amit a katonai rendfokozatok és beosztások fejeznek ki), indokolja a parancs címzettje számára a parancs teljesítését. A parancsteljesítés ezekben az esetekben a parancsot kiadó személy személyiségének megbecsülése vagy a katonai hierarchiában betöltött rangjának való engedelmesség, azaz kizárólag a becsülettel rendelkező vagy a ranggal rendelkező személy akaratára való odafigyelés.

10 French, Peter A.: *The Virtues of Vengeance*. Lawrence, University Press of Kansas, 2001. 141–159. o.

11 Vö.: Hobbes: *Leviatán* 10. fejezet (A hatalomról, értékről, méltóságról, megbecsülésről és érdemességéről), Budapest, Magyar Helikon, 1970., Waldron, Jeremy: *Dignity, Rank, and Rights (The Berkeley Tanner Lectures on the Human Values)* 225. o. http://tannerlectures.utah.edu/_documents/a-to-z/w/Waldron_09.pdf (letöltve: 2016. 04. 11.), továbbá: Waldron, Jeremy–Dan-Cohen, Meir: *Dignity, Rank and Rights*, Oxford, OUP, 2015.

A katonai állomány átalakulása és a katonai parancsteljesítést érintő vezetéstudományi és társadalomfilozófiai eredmények

A katonai parancsteljesítés indokának a hagyományos elméletét a katonai állomány jellegében bekövetkezett változások miatt, illetve a katonai parancsteljesítést érintő új vezetéstudományi és társadalomfilozófiai eredmények miatt szükséges átgondolni.

A katonai állomány manapság többé vagy kevésbé, olyan katonákból áll, akik posztmodern kor katonáinak tekinthetők.¹² A modern kori hadsereg egyik fontos jellemzője a közösségi értékek és érdekek követése, speciálisan az ezekre irányuló szeretet, a hazaszeretet, amelyek indokolják számukra a katonáskodást.¹³ Ezzel szemben a posztmodern kor hadseregének egyik jellegzetessége, hogy a személyes értékek és érdekek legalább olyan fontosak, sok esetben még fontosabbak is a katonai szolgálat indoklásában, mint a közösségi értékeken és érdekeken alapuló indokok.¹⁴

A modern kor katonái az állampolgár-katonák, akiknek a hadseregben és az állam háborúiban való részvétele azon az elképzelésen alapszik, hogy az állam által vezetett közösség tagjai szorosan kötődnek a közösséghez. Az állampolgárok ugyanis tipikusan azokba az állami közösségekbe születnek, amelyek felnevelik őket, ami által a katonák indokaikban szorosan kötődnek az állam által képviselt közösségi értékekhez és érdekekhez.¹⁵ Amikor ugyanis valaki egy közösségbe születik és nő fel, akkor őt a közösség sok tekintetben a saját arcára formálja, mivel a közösség a közösségben elfogadott értékeket és a közösség érdekeit közvetíti számára. Jean-Jacques Rousseau, az elképzelés egyik fontos képviselőjének, szavaival a közösségbe született ember „...élete nem csupán a természet jótéteménye, hanem az állam feltételhez kötött adománya is”.¹⁶ Ezért a közösségi értékek megvalósítása és a közösségi érdekek kielégítése a közösség minden egyes tagjának indokai is egyben, amiért a közösség minden egyes tagja a közösség alkotta morális test egy-egy részét képezi. Ez azzal jár, hogy a közösségi érdekekért a közösségi tagoknak minden esetben indokolt harcolniuk. A modern katonák a közösségnek azok a tagjai, akiket a közösség felhatalmazott arra, hogy harcoljanak a közösségi értékekért és érdekekért.¹⁷

A posztmodern kor katonája ezzel szemben önkéntes katona, akiknek az állam háborúiban való részvétele azon az elképzelésen alapszik, hogy a posztmodern korra megváltozott a közösségi tagság kritériuma. A változást Michael Walzer

12 Ld. Moskos, Charles C.: A posztmodern haderő felé: az Egyesült Államok, mint paradigma. In Tólas Péter (szerk.) *Civil-katonai kapcsolatok: a tudományok határán*, Zrínyi kiadó, Budapest, 2006. 62–63.; Gabriel, Richard A.: *The Warriors Way – A Treatise in Military Ethics* ch. 8. Kingstone, Canadian Defense Academy Press, 2007.

13 Vö.: Machiavelli: *A háború művészete*. In Machiavelli művei I., Budapest, Európa, 1970. 445–458. o.

14 Gabriel, Richard A.: *The Warriors Way – A Treatise in Military Ethics*. Kingstone, Canadian Defense Academy Press, 2007. 84. o.

15 Rousseau: *A társadalmi szerződésről*. In *Értekezések és filozófiai levelek*, Budapest, Magyar Helikon, 1978.

16 Rousseau: *A társadalmi szerződésről*. II. könyv V. fejezet. In *Értekezések és filozófiai levelek*, Budapest, Magyar Helikon, 1978. 498. o.

17 Uo.: I. könyv IV. fejezet, 474. o.

kifejezésével „politikai elidegenedés”-nek nevezhetjük.¹⁸ A politikai elidegenedés egy folyamat, amelynek kiindulópontja a közösségben betöltött és katonáskodási indokokat generáló aktív morális tagság, végpontja pedig a közösségnek az a felfogása, amely szerint a közösség nem más, mint az önállóan választott értékekkel és önérdekkel rendelkező egyének akaratlagos társulása. A közösségnek az utóbbi formájában (a társadalomban) a tagok számára a saját maguk által választott értékei és az önérdükük indokolja a hadseregbe való belépést vagy a háborúskodásban való részvételt.¹⁹

A posztmodern kori katona egyik szélsőséges esete a katonai magánvállalatok által alkalmazott zsoldos, aki számára csak és kizárólag a személyes értékek és érdekek indokolják a katonáskodást. Talán hozzájuk hasonlítanak leginkább az állami hadsereg szerződéses katonái, akiknél szintén kiemelt fontossággal rendelkeznek a személyes elvárások, azonban az állami szolgálat miatt, ha indirekt módon is, a közösségi értékek és érdekek is jelentőséget nyernek. A posztmodern kor katonájának harmadik fontos esete a hivatásos katona, aki ugyan hivatásként, azaz az állam és a társadalom szolgálatában végzi feladatát, akinek a hatékonyságát ugyanakkor jelentősen növeli, ha feladatait saját meggyőződése, azaz személyes értékei és érdekei alapján látja el, és nem csupán a külső kényszer alatt.

A katonai parancsteljesítést érintő új vezetéstudományi és társadalomfilozófiai eredmények között mindenképpen érdemes megemlíteni James MacGregor Burns-nak, Joseph Raz-nak és Martin van Creveldnek a vezetésre vonatkozó elképzeléseit.²⁰

Burns szerint a vezetés a mások feletti hatalom egyik aspektusa, és így vezető és követő közötti viszony. A viszonynak Burns szerint az a lényege, hogy „...a bizonyos motivációkkal és célokkal rendelkező [vezető] személyek forrásokat mozgósítanak ..., hogy felkeltsék, foglalkoztassák és kielégítsék a követők motivációját”.²¹

Raz gyakorlatilag a vezetésnek ezt – a vezetés általában jellemző – modelljét alkalmazta a politikai vezetésre, illetve a politikai hatalom törvények útján való kormányzására. Raz azonban abban eltért Burnstól, hogy nem a követőnek – az elsősorban a követőtől függő – motivációjára, hanem sokkal inkább a követőnek – az elsősorban a követő helyzetétől függő – indokaira koncentrált.

Raz elmélete Burns-i jellegzetességei mellett azért is különösen fontos, mert egy sajátos megoldást kínált a korábban Paul Robert Wolff által felvetett társadalom- és politikafilozófiai problémára.²² A Wolff által felvetett probléma abban áll, hogy miként egyeztethető össze egy állam politikai autoritása, ami például a törvények

18 Walzer, Michael: *Political Alienation and Military Service*. In *Obligations: Essays on Disobedience, War, and Citizenship*, Massachusetts. Cambridge – England: London, Harvard University Press, 1970.

19 Uo.: 113–117. o.

20 Burns, James MacGregor: *Leadership*, Haerper & Row, 1978.; Raz, Joseph: *Authority and Justification*. In Joseph Raz (szerk.) *Authority*, Oxford, Basil Blackwell, 1990., Creveld, Martin van: *Command in War*, Harvard University Press, 1985.

21 Burns, James MacGregor: *Leadership*. Haerper & Row, 1978. 18. o.

22 Wolff, Robert Paul: *The Conflict between Authority and Autonomy*. In Joseph Raz (szerk.) *Authority*, Basil Blackwell, 1990.

kötelező jellegében jelentkeznek, az állampolgárok személyes autonómiájával, ami például az állampolgároknak azon felelősségében érhető tetten, amelyet a saját életük felé kell viselniük.

Raz elmélete három tézisre épül fel: a dependencia-tézisre, a normál igazolás tézisre és a preemptív tézisre. A dependencia-tézis szerint az *„...autoritativ direktívákat, mindent összevéve, azokra az indokokra kell alapozni, amelyeket a direktívától függetlenül kell alkalmazni a direktívák alanyaira nézve, és amelyek jelentőséggel rendelkeznek a direktívák által szabályozott cselekvésre nézve”*.²³ A normál igazolási tézis szerint *„...annak az elismeréséhez, hogy az egyik személy autoritással rendelkezik egy másik személy felett, a normális és elsődleges mód annak a megmutatását foglalja magában, hogy a kérdéses alany jobban képes megfelelni a rá alkalmazott indokoknak..., ha elfogadja, hogy az állítólagos autoritás autoritatíve kötelező”*.²⁴ Végül a preemptív tézis szerint *„...az a tény, hogy az autoritás egy cselekvés végrehajtását várja, egy indok a cselekvés végrehajtása mellett, ami nem adódik hozzá az összes többi jelentőséggel rendelkező indokhoz a cselekvés megfontolása során, hanem kizárja azokat és átveszi a helyüket”*.²⁵

A három tézis a következőképpen foglalható össze más szavakkal. Minden egyes állampolgárnak a törvényektől függetlenül vannak cselekvési indokai. Egy ilyen indok például az, hogy az állampolgár ne ölje meg a társait, vagy az, hogy ne vegye el a társai tulajdonát. Az emberölést és a tulajdon lopását és rablását tiltó törvény segítséget nyújt az állampolgároknak abban, hogy már a törvényt megelőzően meglévő indokaiknak megfelelően tudjanak viselkedni. A segítség abban áll, hogy a törvény szankciók által kikényszeríthető, az indokok azonban nem. Továbbá a törvények nyújtotta segítséget az állampolgároknak megéri elfogadni, mivel a törvényeket követve az állampolgárok jobban képesek megfelelni az indokaiknak, mintha csak pusztán megfontolnák az indokaikat. Végezetül, részben a segítség hatékonyságát is alátámasztva, Raz szerint a törvények helyettesítik azokat az indokokat, amelyek esetében segítséget nyújtanak az indokolt viselkedésben. Így a törvény is egy a cselekvési indokok között, azonban nem mérlegelhető együtt azokkal az indokokkal, amelyeket helyettesít. Raz az elméletét a vezetés szolgálat-elméletének nevezi,²⁶ amely elnevezést kiterjeszthetjük Burns elméletére is. Az elnevezés eredete abban áll, hogy a törvények és törvényhozók szolgálják az állampolgárokat, mivel segítséget nyújtanak számukra az indokaiknak való megfelelésben.

A vezetés általában vett elmélete és annak egy speciális alkalmazása mellett a speciálisan katonai vezetés vizsgálatában is történt előre lépés az elmúlt időszakban. Martin van Creveld saját bevallása szerint a parancsot úgy fogta fel, mint *„...az információ felhasználásának a folyamatát, amelynek célja az emberek és a dolgok koordinálása a küldetés teljesítése végett”*.²⁷

23 Raz, Joseph: Authority and Justification. In Joseph Raz (szerk.) Authority, Oxford, Basil Blackwell, 1990. 125. o.

24 Uo.: 129. o.

25 Uo.: 124. o.

26 Uo.: 131. o.

27 Creveld, Martin van: Command in War. Harvard University Press, 1985. 263. o.

A parancs számos dolgot magában foglal, például saját és az ellenség állapotáról való információgyűjtést, továbbá az információ tárolását, kinyerését, osztályozást, szétosztását, célok kijelölését, alternatív módszerek kidolgozását a megvalósításra, utasítások megfogalmazását és továbbítását. Az ilyen módon értelmezett parancs valójában parancsrendszer (command system),²⁸ amelynek legalább két, számunkra fontos tulajdonsága van. Egyrészt, mivel a parancsrendszer célja, hogy hozzásegítse a katonákat a küldetésük teljesítéséhez, ezért Creveld elmélete bizonyos értelemben egy példája a vezetés szolgálat-elméletének (ha feltételezzük, hogy a katonák számára indokolt a küldetésük teljesítése). Mindazonáltal másrészt Creveld a parancs fogalmát csak mint egy információs rendszer fogalmát dolgozta ki, és így nem tette nyilvánvalóvá, hogy a parancs valójában a katonák közötti viszony (a fenti, Burns-i értelemben).

Összefoglalva az elmúlt időszak társadalom- és politikafilozófiai változásait azt mondhatjuk, hogy a vezetésstudomány területén megszületett egy új elmélet, amelyet sikerrel alkalmaztak a politikafilozófia területén, és amelynek alkalmazása indirekt módon felmerült a katonai vezetéselmélet területén is. Direkt módon azonban a vezetés szolgálat-elméletét, a szerző ismereti szerint, még senki nem terjesztette ki a katonai vezetésre és a katonai parancsadásra. Az alábbiakban, végezetül, a katonai vezetés szolgálat-elméletét mutatom be.

Az új eredmények alkalmazása a katonai parancsteljesítésre a parancsteljesítés erkölcsi szerkezete

A vezetés szolgálat-elmélete kiterjeszthető a katonai vezetésre is, mivel a katonák rendelkeznek olyan indokokkal, amelyeknek hatékonyan a parancsok segítségével tudnak megfelelni. Amikor valaki katonává válik, akkor a katonává válás folyamatát le lehet írni úgy, hogy az adott személy olyan indokokra tesz szert, amelyekkel korábban nem rendelkezett. Mivel a katonák feladata a társadalom és az állam kollektív, szervezett és fegyveres védelme az ellenségtől, illetve az államérdek kollektív, szervezett és fegyveres kielégítése, ezért a katonává vált személy indokai gyarapodnak azokkal az indokokkal, hogy „...kollektíven, szervezeten és fegyveresen védje meg a társadalmat és az államot”, illetve hogy „...kollektíven, szervezeten és fegyveresen elégítse ki az államérdeket”.²⁹

Ezek a speciálisan katonai indokok olyan cselekvéseket indokolnak, amelyek a legtöbb esetben nem hajthatók végre a katonai vezetők irányítása nélkül. Az indokolt cselekvések ugyanis a legtöbb esetben magában is összetett cselekvések, amelyek ráadásul számos katona együttműködését igénylik. Az összetett és az együttműködésen alapuló cselekvések hatékony végrehajtásához elengedhetetlenek a katonai vezetők parancsai.

A katonai vezetők parancsai ebből a nézőpontból az alárendelt katonáknak hatékony segítséget nyújtanak abban, hogy a katonák képesek legyenek a speciális

28 Uo.: 6–7. o.

29 Vö.: Huntington, Samuel: A katona és az állam. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1985. 16–17. o.

katonai indokaik szerint cselekedni (ez a Raz-i dependencia-tézis alkalmazása a katonai helyzetre). Ez egyrészt azt jelenti, hogy a katonák a parancsot szakmai alapon alapvetően nem kritizálhatják, hiszen a parancs helyettesíti a katona indokait és ezért nem vethető össze azokkal (ez a Raz-i preemptív tézis alkalmazása a katonai helyzetre). Másrészt azt, hogy a parancsok az eredeti katonai indokok helyettesítésével hatékonyabb eszközt nyújtanak az eredeti indokok szerinti cselekvés végrehajtásához (ez a Raz-i normál igazolási tézis alkalmazása a katonai vezetésre).

A parancs teljesítésének indoka ebben az esetben eloszlik a parancs kiadója és a parancs címzettje között, mivel a parancsteljesítés indokoltságához épp annyira szükség van arra, hogy az alárendelt katonának speciális indokai legyenek, mint arra, hogy az azoknak való megfelelésben a fölérendelt katona képes legyen segíteni. Ezzel szemben, a korábban vizsgált parancsteljesítési elméletek a parancsteljesítés indokát alapvetően a parancs kiadójának jellemzőitől tették függővé, a becsülettől, illetve a rendfokozattól és beosztástól.

Ilyen módon alkalmazva a szolgálat-elméletet a katonai vezetésre, felmerülhet az a kérdés, hogy vajon bárki adhat-e parancsot a katonáknak, aki képes segítséget nyújtani nekik katonai indokaik kielégítésében. Ha ugyanis az az egyetlen szempont a parancsteljesítés indokoltságára nézve, hogy a parancs segítséget nyújt az indokoknak való megfelelésben, akkor akárki (például egy civil) képes segítséget nyújtani, az parancsolhat is. A szolgálat-elméletnek ez a következménye azonban egyáltalán nem életszerű, ezért nem is fogadható el.

Ez a probléma annak a ténynek a nyilvánvalóvá tételével hárítható el, hogy a szolgálat-elmélet eddigi tárgyalásának a célja csupán az volt, hogy egy olyan jelenségre hívjuk fel a figyelmet, amely eddig nem került a parancsteljesítésről való gondolkodás középpontjába. Az elmélet életszerű formájának a bemutatásához azonban a parancsteljesítést összetett jelenségként kell megragadni, azaz parancsteljesítés erkölcsi szerkezetét kell leírni.

A parancsteljesítés szerkezetét vizsgálva azt mondhatjuk, hogy a parancsteljesítésnek vannak közvetlen és közvetett indokai. A közvetlen indok az, hogy a parancs segítséget nyújt a katonáknak az ő speciális indokaiknak való megfelelésben.

A parancsteljesítés közvetett indokai annak meghatározásában nyújtanak segítséget, hogy ki az, aki segítséget nyújthat a katonai indokoknak való megfelelésben. A segítséget így a megfelelő rendfokozattal és beosztással rendelkező személy adhatja csak ki, civil nem. Ugyanakkor a megfelelő rendfokozattal és beosztással rendelkező személy nem minden akarat-kifejezése lesz egyben parancs is, hanem csak az, amely segítséget nyújt az alárendelt katonáknak az ő indokaiknak való megfelelésben. Például amennyiben a megfelelő rendfokozattal és beosztással rendelkező személy egy kilo, saját célra szükséges citrom vásárlására szólítja fel az alárendelt katonát, akkor az akarat-kifejezése nem parancs, hanem kérés, hiába van meg a parancs kiadásához szükséges rendfokozatbeli különbség.

A parancsteljesítés másik közvetett indoka a becsület, amely szintén annak meghatározásában nyújt segítséget, hogy kik azok személyek, akik segíthetnek a katonáknak az ő indokaiknak való megfelelésben. Ennek legalább két helyzetben lehet szerepe. Egyrészt a becsület, vagyis a korábban bizonyított rátermettség dönti el, hogy kiket kell kinevezni a megfelelő rendfokozatra és beosztásra. A megfelelő

rendfokozatot és beosztást nem kaphatja meg akárki, például egy civil személy, hanem neki a katonai hivatás által elvárt képességekkel kell rendelkeznie. Másrészt a becsületnek akkor is szerepe lehet, ha a katonák között éppen nincs olyan személy, aki rendelkezne a megfelelő rendfokozattal és beosztással a vezetéshez. Ebben az esetben a becsület dönti el, hogy ki lesz az, akinek fel kell vállalnia a többiek vezetését.

Összegzés

Tanulmányomban a katonai vezetés egy olyan összetevőjére hívtam fel a figyelmet, amely eddig még nem került a katonai vezetésről való gondolkodás fókuszába. Ez a jelenség a katonai parancs teljesítésének az az indoka, hogy a parancs segítséget nyújt a katonáknak az ő speciális katonai indokainak való megfelelésben.

A katonai parancs teljesítésének indoka ugyanakkor összetett szerkezettel rendelkező jelenség, amelynek legalább három része van. Ezek, hogy a parancs segítséget nyújt a parancs címzettjének az ő indokainak való megfelelésben; hogy parancsot a megfelelő katonai rendfokozattal és beosztással rendelkező személy adja ki; illetve, hogy a megfelelő rendfokozatot és beosztást a parancsot kiadó személy becsülete okán nyerte el, vagy a megfelelő rendfokozat és beosztás hiányában a parancsot a becsülettel rendelkező személy adhatja ki. A parancsteljesítés indokának ez a három része csak az elméleti vizsgálódás során kezelhető külön-külön, a parancsteljesítés életszerű leírásában egységet alkotnak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Burns, James MacGregor: *Leadership*. Haerper & Row, 1978.
- Creveld, Martin van: *Command in War*. Harvard University Press, 1985.
- French, Peter A.: *The Virtues of Vengeance*. Lawrence, University Press of Kansas, 2001.
- Gabriel, Richard A.: *The Warriors Way – A Treatise in Military Ethics* ch. 8., Kingstone, Canadian Defense Academy Press, 2007.
- Goodwin, Jean: *Forms of Authority and Real Ad Verecundium*. In *Argumentation* (12), 1998.
- Hart, Herbert L. A.: *Commands and Authoritative Legal Reasons*. In *Essays on Bentham*, Oxford, OUP, 1982.
- Hart, Herbert L. A.: *A jog fogalma*. Budapest, Osiris, 1995.
- Hobbes: *Leviatán*. Budapest, Magyar Helikon, 1970.
- Huntington, Samuel: *A katona és az állam*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1985.
- Machiavelli: *A háború művészete*. In *Machiavelli művei I*, Budapest, Európa, 1970.
- Moltke, Helmuth von: *Hadtudományi írások (részletek)*. In *Kocsis Bernáth (szerk.) Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból*, Budapest, Zrínyi katonai kiadó, 1985.
- Moskos, Charles C.: *A posztmodern haderő felé: az Egyesült Államok, mint paradigma*. In *Tálas Péter (szerk.) Civil-katonai kapcsolatok: a tudományok határán*, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2006.
- Olsthoorn, Peter: *Military Ethics and Virtues*. London and New York, Routledge, 2011.
- Perjés Géza: *A katona becsülete*. In *Hadtörténelmi közlemények* (116), 2003/1.
- Peters, R. S.: *Authority*. In *Proceedings of the Aristotelian Society. Supplementary Volumes* (32), 1958.
- Raz, Joseph: *Authority and Jusification*. In *Joseph Raz (szerk.) Authority*, Oxford, Basil Blackwell, 1990.
- Rousseau: *A társadalmi szerződésről*. In *Értekezések és filozófiai levelek*. Budapest, Magyar Helikon, 1978.

- Waldron, Jeremy: Dignity, Rank, and Rights. (The Berkeley Tanner Lectures on the Human Values). http://tannerlectures.utah.edu/_documents/a-to-z/w/Waldron_09.pdf (letöltve: 2016. 04. 11.).
- Waldron, Jeremy – Dan-Cohen, Meir: Dignity, Rank and Rights. Oxford, OUP, 2015.
- Walzer, Michael: Political Alienation and Military Service. In Obligations: Essays on Disobedience, War, and Citizenship. Massachusetts: Cambridge – England: London, Harvard University Press, 1970.
- Winch, Peter: Authority. In Proceedings of the Aristotelian Society. Supplementary Volumes (32), 1958.
- Wolff, Robert Paul: The Conflict between Authority and Autonomy. In Joseph Raz (szerk.) Authority, Basil Blackwell, 1990.

Tisztelt Szerzőink!

Tájékoztatjuk Önöket arról, hogy a Hadtudomány című folyóiratban megjelenő tanulmányokat lektoráltatjuk. Tervezett megjelenésről igazolást csak abban az esetben adunk ki, ha elkészült a dolgozat megjelenését támogató két lektori vélemény is.

Folyóiratunk zökkenőmentes szerkesztése, megjelentetése érdekében kérjük, hogy:

- a közleményeket elektronikus levél mellékleteként, Word- vagy RTF-formátumban szíveskedjenek eljuttatni szerkesztőségünkbe (hadtudomany@freemail.hu);
- a kézirat teljes terjedelme ne haladja meg a 25–30 ezer karaktert;
- a tanulmányhoz legfeljebb 15 elemet tartalmazó irodalomjegyzéket csatoljanak;
- amennyiben mondandójukat ábrákkal (térképrészletekkel, grafikonokkal, fotókkal stb.) kívánják szemléltetni, azt magyar nyelvű illusztrációkkal tegyék;
- az illusztrációk színdinamikájának megválasztásánál vegyék figyelembe, hogy a folyóirat nyomtatott lapszámai fekete-fehér nyomásúak. A vörös és a sötétebb árnyalatú kék–lila–zöld–barna szín (fekete fehér nyomtatásnál) feketének látszik. Az ilyen ábrák nem lesznek értelmezhetőek;
- vegyék figyelembe azt is, hogy az interneten közzétett ábrák, fotók az ottani elektronikus formátumhoz vannak harmonizálva és az esetek többségében nem érik el a papíralapú közlés minőségi igényét;
- az egész oldalásra szánt, szöveget is tartalmazó illusztráció kisebbik oldalának felbontása érje el a 3000 pixelt;
- az illusztrácót Word-fájlból kimásolni minőségromlással jár, ezért kérjük, hogy minden ábrát külön, az eredeti formátumban is (jpg, tif) küldjenek el.
- a szövegben akkor is tüntessék fel minden illusztráció forrását (interneten való elérhetőségét, letöltésének időpontját stb.), ha azok a szerző saját alkotásai;
- a publikációhoz csatolják a közlemény címét, kulcsszavait, továbbá az írás legfeljebb 300–300 karakter terjedelmű tartalmi kivonatát magyar és angol nyelven!

Küldeményükhöz mellékeljük a szerző adatait (név, tudományos fokozat, rendfokozat, munkahely, elérhetőség)!

A szerkesztőbizottság fenntartja magának a döntés jogát arról, hogy a közlemény a folyóirat nyomtatott vagy az elektronikus változatában jelenik meg.

Fel nem használt kéziratot nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

a szerkesztőbizottság